

Az ügynök

Stiller, Werner: *Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál.*

Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2011.

(*Der Agent. Mein Leben in drei Geheimdiensten.* Ch. Links Verlag, Berlin, 2010.)

Werner Stiller *Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál* című könyve professzionális és tárgyyszerű történetmesélésével magával ragadja az olvasót, aki bepillantást nyerhet a világ egyik legalaposabb titkosszolgálatára, a Stasi mindennapi életébe, működésébe. A több műfajhoz is sorolható, regényszerűen építkező mű mindvégig megtartja a visszaemlékezés kereteit, az eseményeket kizárólag az azt átélő főszereplő szemszögéből ismerhetjük meg, sőt, fel sem merül, hogy az érintett családtagok és további szereplők hogyan élhették meg a történeteket. Az elmúlt években több, a Stasi által megfigyelt, ellenőrzött személy írta meg visszaemlékezéseit az egykori NDK állambiztonsági szerveinek iratait őrző levéltárban, a BStU-ban ¹ fellelhető akták alapján, azokat a személyes visszaemlékezéssel párhuzamosan felhasználva, kommentálva. Ezért a kötet nemcsak szórakoztató olvasmány, hanem különleges történeti forrás a téma kutatói számára is. A „cég” egykori munkatársának – az iratokból puzzle-szerűen összerakott – történetén keresztül az intézménytörténet, a működési alapelvek és különböző esetek mögé pillanthatunk be. A memoáron végigvonuló folyamatos reflexiók, a visszaemlékezések és az ellentétes „oldalon” keletkezett iratok párhuzamos használata, valamint a személyes és szakmai megjegyzések váltakozása teszi érdekfeszítő regénnyé, a kutatók számára pedig forrásokat árnyaló-magyarázó tudományos értékű munkává a könyvet.

A Stasi főállású hírszerző tisztjének árulása rávilágít a modern titkosszolgálatok, állambiztonsági szervek egyik legkevésbé ismert pontjára, amiben nincs különbség a lakosságot megfigyelő diktatúra szerve és egy demokratikus állam hírszerzése között. A szolgálatok hivatásos tisztjei nap mint nap hajtanak végre „hőstetteket”, kockázatot vállalnak, ám mindezt kénytelenek névtelenül, minden reflektorfény nélkül tenni, gyakran még családjuk, közvetlen környezetük előtt is titkolni, hiszen egy-egy kitüntetés vagy előléptetés esetén sem kap nyilvánosságot egy kém leleplezője vagy egy támadás elhárítója. A filmekben érdekfeszítően bemutatott titkosszolgálati, állambiztonsági elhárító vagy felderítő munka azonban a névtelenség mellett valójában többnyire csendes, gyakorta unalmas irodai munkát jelent.

Az ügynökhálózatot működtető tartótiszt csak az irodájában ülve mozgatja a szálakat, a kockázatot valójában a „nem-hivatalos” munkatársak, az ügynökök, a besúgók vállalják, a tisztok pedig jelentéseket olvasnak, kiértékelik azokat, majd újabb és újabb jelentéseket, összefoglalókat, munkaterveket, javaslatokat készítenek a beérkező anyagokból. A névtelenség, a háttérben való csendes munka és az izgalmakat nélkülöző „könyökvédős” hivatalnoki hétköznapi kettős nyomását nem minden tiszt bírja ki, az emberi lét alapvető mozgatórugója irányítja őket is, nyomot akarnak hagyni maguk után, jelet arról, hogy léteztek egyáltalán, hiszen e nélkül talán egész életük titokban és nyomtalanul múlna el.

Az izgalmakat keresi a főszereplő is, amikor nemcsak saját életét, hanem családjáét, barátnője és annak fia életét is kockáztatva felveszi a kapcsolatot a BND-vel,² hogy kalandvágyból átadja nekik mindazt, amit a Stasiról, legfőképpen pedig az NSZK-ban tevékenykedő IM-ek³ hálózatáról és az őket irányító hírszerzésről tud. Werner Stiller 1971-ben szerzett fizikusdiplomát, a Stasival való együttműködése pedig már 1969-ben, egyetemi éve alatt megkezdődött, majd az NDK Fizikai Intézetének munkatársaként folytatódott. 1972-ben lett főállású tiszt az MfS ⁴ hírszerzésénél, a HV A-nál, amit gyakran még a szakirodalomban is tévesen neveznek Hauptverwaltung Aufklärungnak, Hírszerzési Főigazgatóságnak. Az A betű azonban valójában csak az 1956-tól

feloszlataisig szinte változatlan formában működő Főigazgatóság önálló jelentést nem hordozó megkülönböztető jele volt.⁵ A visszaemlékező szerint az állambiztonsággal való együttműködését, munkavállalását is a kalandvágy és az utazási szabadság ígérete motiválta. Erről azonban Stiller munkája során szó sem volt, fizikusként a hírszerzés XIII. Osztályához ⁶ helyezték, ahol az NSZK területén működő atomfizikai és nukleáris kutatások területén folytatott kémkedés szervezésébe és irányításába kellett bekapcsolódnia, szakmai tudása mellett addig kiépített kapcsolatait is kamatoztatva.

A Stasi tevékenységének jelentős – és máig sem teljesen feltárt – részét jelentette az operációs területre, az NSZK-ba küldött úgynevezett „békekövetek”, vagyis besúgók, ügynökök tevékenysége.⁷ A téma a keletnémet állambiztonság legkényesebb kérdése, ugyanis az ügynökök többsége NSZK állampolgárként, egy gazdasági vagy politikai szempontból jelentős munkahelyen dolgozva kémkedett a Stasi számára, sokan közülük pedig még a berlini fal felépítését megelőzően, alvó ügynökként települtek át Nyugatra. Az eddigi kutatások és számítások szerint 6000 nyugatnémet, illetve nyugatberlini állampolgár dolgozott IM-ként a HV A különböző osztályainak a közel 40 év alatt, ami a Stasival együttműködő nyugatiak közel felét jelenti. A Markus Wolf, az „arc nélküli emberként” közsímert legendás hírszerző vezetésével kiemelt jelentőségű feladatokat végző HV A nemcsak IM-állománya, de főállású tisztjei számarányát tekintve sem annyira jelentős, viszont tevékenysége alapján meghatározó helyet foglalt el a Stasi szervezetében. 1989-ben a 91 000 főállású munkatárs közül 3800-an dolgoztak ennél a részlegnél.

Stiller 1979 januárjában megszökött az NDK-ból, árulása során közel 60 ügynök bukott le, vagy kényszerült visszamenekülni az NDK-ba, azonban ennél is nagyobb károkat és hosszú távú hatásokat okozott az IM-hálózat létének, illetve szervezési elveinek ismertté válása.⁸ A Stasi számára talán legsúlyosabb veszteséget a brüsszeli NATO-főtitkárságon dolgozó titkárnőről, Ursel Lorenzenről szóló adatok kiszivárgása jelentette, akit még sikerült időben visszazöktetni az NDK-ba, ahol magas kitüntetést kapott munkájáért a HV A vezetőjétől, Markus Wolftól.⁹ Stiller akcióját követően nemcsak az NSZK-ban működtetett IM-hálózat szervezését és működését kellett teljesen új alapokra helyeznie az MfS-nek, hanem a szervezeten belüli belső bizalom is megrendült, az addig alig kontrollált főállású tiszteknek is folyamatos és egyre szigorúbb ellenőrzéssel kellett számolniuk. A kötet főszereplőjét saját kollégái próbálják leleplezni, majd pedig elfogni, „hősünknek” saját kollégáit kell kijátszania, sokszor úgy, hogy rejtjeles üzeneteit a Stasi ne értse, a BND viszont ne értse félre. A Stasi tevékenységével kapcsolatos visszaemlékezések között talán teljesen egyedülálló, hogy egy egykori Stasi-tiszt ilyen nyíltan vállalja a múltját. A szerző mai helyzetét természetesen megkönnyíti, hogy tevékenységével – a Stasi akkori szempontjából nézve: árulásával – kijátszotta a gyűlölt állambiztonságot, annak működésében jelentős zavart okozott, az NSZK-ban működő ügynökök tucatjait leplezte le, illetve évekre ellehetetlenítette munkájukat. Az olvasó pedig akár megkedveli a kalandvágyó tisztet, akár nem, azon kezd merengeni: hány politikai névtelent kényszerített a 20. századi újbarbarizmus a „senki földjén való” létformák változtatására?

Kétséges azonban, hogy a Stasi – vagy bármely más állambiztonsági szerv – bonyolult szervezeti felépítésében járatlan olvasó számára követhetők-e az események anélkül, hogy ismerné azoknak az ügyosztályoknak a feladatkörét, amelyeket Stiller érint a történet során. A kötet végén található ugyan egy, a rövidítéseket feloldó és azokat magyarul is tartalmazó jegyzék, azonban ebben nem szerepelnek azok a főosztályok, amelyeket csak a számuk azonosít. (Például a HA II., vagyis a kémelhárítás, a HA VI., az utas- és turistaforgalom ellenőrzéséért felelős főosztály, illetve a HA XVIII. a gazdaság területéért felelős részleg, valamint az Abteilung 26., a telefonlehallgatást irányító osztály.¹⁰)

A könyv másik gyenge pontja a fordítás, amely sokszor csak dögös, de egy-két ponton egészen képtelen megoldásokat eredményezett. Elképzelni sem tudom, hogyan lett a német „Spionageabwehr”, vagyis „kémelhárítás” kifejezésből „ellenkémkedés” a magyar szövegben... A kötet címének fordítása sem tökéletes: noha a német Agent szó valóban ügynököt jelent, azonban annak mai magyarországi értelmezése inkább a besúgó, a titkos megbízott, míg a könyvben egy főállású hírszerző tisztről van szó. Ha az

igényes kiadványairól ismert kiadó nem spórolta volna meg a lektoráltatás időbeli és anyagi vonzatait, akkor mindezek a hibák kiküszöbölhetőek lettek volna.

¹ Archiv des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik. Berlin.

² Bundesnachrichtendienst, a nyugatnémet hírszerzés 1956-ban alapított központi szerve.

³ IM, vagyis Inoffizielle Mitarbeiter, nem-hivatalos munkatárs, a besúgók és ügynökök hivatalos megnevezése a Stasi rendszerében. Blum, 2009: 42.

⁴ MfS, Ministerium für Staatssicherheit, az NDK Állambiztonsági Minisztériuma, közkeletű nevén Stasi.

⁵ Engelmann, 2011: 142. A kötet ismertetését lásd: Jobst Ágnes: Szemle a keletnémet állambiztonság tényfeltárásának irányairól. *Betekintő*, 2011/3. sz. http://www.betekinto.hu/2011_3_jobst (utolsó letöltés: 2012. január 17.)

⁶ Müller-Enbergs, 2011: 204–205.

⁷ A témáról bővebben lásd: Knabe, 1999.

⁸ Müller-Enbergs, 2011: 42.

⁹ Engelmann, 2011: 143.

¹⁰ Uo.

Hivatkozott irodalom

Blum, 2009

Blum, Ralf et al. (Hrsg.): *Abkürzungsverzeichnis. Häufig verwendete Abkürzungen und Begriffe des Ministeriums für Staatssicherheit. /Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik./* Berlin.

Engelmann, 2011

Engelmann, Roger et al. (Hrsg.): *Das MfS-Lexikon. Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR.* Berlin, Ch. Links Verlag.

Knabe, 1999

Knabe, Hubertus: *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr“.* /Analysen und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, 18./ Berlin, Ch. Links Verlag.

Müller-Enbergs, 2011

Müller-Enbergs, Helmut: *Hauptverwaltung A (HVA). Aufgaben – Strukturen – Quellen. MfS-Handbuch.* /Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik./ Berlin.